

СИНТЕТИЧНІ ОБРАЗИ О. ПУШКІНА В ПЕРЕКЛАДІ П. ТИЧИНИ

Марія ФОКА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено переклади П. Тичини синтетичних поетичних образів О. Пушкіна на матеріалі поезій «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси».

Ключові слова: О. Пушкін, П. Тичина, переклад, поезія, синтетичний образ, живописний ефект, музичний ефект, зорове враження, звукове враження.

The renderings by P. Tychna of the synthetic poetic images by A. Pushkin on the basis of the poetry "The Night Zephyr", "The Winter Evening", "The Slide", "Evil Spirits" are investigated in the paper.

Key words: A. Pushkin, P. Tychna, rendering, poem, synthetic image, painting effect, musical effect, visual impression, sound impression.

П. Тичина як перекладач – маловідома й невивчена іпостась геніального українського поета. Проте перекладацька спадщина митця, що значно збагатила українське слово світовими надбаннями, багата, різнопланова й визначна. Тим часом ігнорування цього аспекту значно збіднює уявлення про особистість лірика, його вклад у мистецтво, внесок у перекладацьку діяльність.

У свою чергу О. Пушкін як великий поет, слово якого несе в собі передусім живописні й часом музичні ефекти, залишається невивченим і недослідженим вповні, що можна пояснити складністю декодування відповідних іномистецьких вражень. До того ж важливо, наскільки близькими є переклади синтетичних образів відповідно до оригіналу, який ступінь наближення в перенесенні живописних і музичних ефектів поетичного слова.

На цьому тлі актуальним постає питання про переклади П. Тичиною творів О. Пушкіна, адже, на нашу думку, саме український поет-тлумач міг адекватно передати й перенести складний і неподільний симбіоз слова, живопису та музики, як митець, що тонко відчував процес взаємодії й синтезу, бо сам увійшов в українську літературу як поет-синтезист.

У статті **метою** ставимо дослідити переклади П. Тичиною синтетичних (словесно-живописних та / або словесно-музичних) образів О. Пушкіна. Досягнення мети передбачає вирішення таких основних **завдань**: розкрити спільне полімистецьке чуття поетичного слова О. Пушкіна та П. Тичини, проаналізувати функціонування іномистецьких ефектів у поезіях О. Пушкіна «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси», та простежити передання синтетичних образів у відповідних перекладах П. Тичини. Для розв'язання питань обираємо інструментарій рецептивної поетики, що дасть можливість адекватно декодувати іномистецькі враження, а також технологію повільного читання, що дасть змогу детальніше зупинитися на синтетичних образах.

О. Пушкін і П. Тичина – геніальні поети різних літератур і різних часів. Здавалося, немає спільних точок дотику, які б об'єднували, на перший погляд, таких різних і неповторних митців. Проте це враження ілюзорне. Погортаймо сторінки поетичних збірок російського поета: «Погасло дневное светило; / На море синее вечерний пал туман. / Шуми, шуми, послушное ветрило, / Волнуйся подо мной, угрюмый ураган» [1: 224], «...По дороге зимней, скучной / Тройка борзая бежит, / Колокольчик однозвучный / Утомительно гремит» [1: 387], «В безмолвии садов, весной, во мгле ночей, / Поет над розою восточный словеи» [1: 395] і т. д. Звернімося до образного світу українського лірика: «Гаї шумлять – / Я слухаю. / Хмарки біжать – / Милуюся. / Милуюся-дивуюся, / Чого душі моїй так весело» [3: 39], «Я стою на кручі! – / За рікою дзвони: / Жду твоїх вітрил я / Тінь там тоне, тінь там десь...» [3: 47] і т. д. Як бачимо, поетичне слово як одного талановитого митця, так і іншого, несе в собі зорово-звукові враження, живописно-музичні ефекти, що, очевидно, пояснюються тотожним відчуттям і сприйняттям світу, ідентичним вираженням почуттів і сприймань.

Можливо, саме синтетичне відчуття мав на увазі український лірик, коли занотував у щоденнику таке припущення: «Коли б зараз прийшов до нас Пушкін – то він би став Тичиною» [7: 18], чи коли провів таку асоціацію: «Чого це так: наприклад, Пушкіна, Шевченка – я так близько почуваю, як нікого? Оце якби увійшов до мене котрийсь із них – їй-бо, нітрохи не здивувався б. Що було б цілування-вітання й розмов, розмов без кінця...» [7: 43].

До того ж ще однією ланкою в зв'язку «Пушкін – Тичина» є переклади українського поета-глумача творів російського.

П. Тичина високо оцінював творчість російського (показовими є такі надані характеристики О. Пушкіну як «поет-гігант» [5: 134] чи «сонце російської поезії» [6: 144]), тонко відчував його вплив на світову літературу, у тому числі українську (знаковою в цьому плані є стаття «Пушкин и украинская поэзия» [5: 134 – 140]), час від часу перечитував його твори (читаємо у щоденнику: «Пушкін... Всі ці дні читаю» [7: 32], «Знов за Пушкіна взявся» [7: 42] і т.п.) і стежив за перекладами, що з'являлися (зокрема, у його записках, нотатках, статтях згадуються імена таких перекладачів О. Пушкіна, як Т. Масенко [7: 382], П. Сліпчук [7: 384], Є. Дроб'язко [7: 386], М. Рильський [6: 238], Я. Райніс [6: 286] та ін.).

Звернемо увагу, що серед численних творів О. Пушкіна П. Тичина-перекладач обрав, думаємо, одні з найбільш синкретичних за своїм характером, зокрема «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси». Згадується така думка М. Рильського як теоретика перекладу: «...бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість...» [2: 26]. І, на наш погляд, такою «внутрішньою спорідненістю» було ідентичне відчуття слова, що поєднує зорові та звукові ефекти, живописне й музичне враження.

Зосередимось детальніше на поезіях. Так, вірш «Ночной зефир» [1: 319 – 320] О. Пушкіна є надзвичайно мелодійним (сам поет писав його як романс) і візуально-живописним.

Із перших рядків («Ночной зефир / Струит эфир. / Шумит, / Бежит / Гвадалквивир») твір захоплює яскравою образністю. Кожне слово лірика викликає у читача різні відчуття: дотикове – теплий і легкий нічний вітерець («Ночной зефир»), зорове – далека височина («Струит эфир»), слухове й зорове водночас («Шумит, / Бежит / Гвадалквивир»). При цьому мальовниче візуально-живописне полотно вибудовується в уяві читача одним словом поета – назвою річки, що «переносить» його в Іспанію, в Андалузські гори. Визначений топонім конкретизує картину, надаючи їй відповідного характерного, у тому числі етнічного, забарвлення. У наступних рядках погляд від річки піднімається вгору («Вот взошла луна золотая...»), де знов акцент робиться на нічній порі, що увиразнює живописний компонент (зокрема, словом-кольором «золотая» в уяві читача породжується блискучий жовтий колір, який здається ще яскравішим на тлі синього неба, чи, відомо, що на загальний колорит картини впливає нічне освітлення, що особливо грає з кольорами й відтінками). І в цю малярську картину органічно вплітається музика («Тише... чу... гитары звон...»), на яких особливо зацентровується увага поета. Зокрема слово «Тише...» концентрує читача, змушуючи «прислухатися», а подальше замовчування ще більш інтригує його («чу...»), і потім з'являються гітарні звуки, що водночас увиразнюють іспанську етнічність картини й підкреслюють романтичний тон. Далі картина ще більш звужується: «Вот испанка молодая / Оперлася на балкон». Слова «испанка молодая» породжує в уяві яскравий портрет жінки. На асоціативному рівні в уяві вимальовуються карі очі, блискуча смуглява шкіра і т. д. (звичайно, картина буде змінюватись залежно від особистого досвіду читача та його асоціативного фонду). Знов картина розширюється повтором першої строфи («Ночной зефир / Струит эфир. / Шумит, / Бежит / Гвадалквивир») і знов звужується до портрету іспанки («Скинъ мантилью, ангел милый, / И явись как яркий день! / Сквозь чугунные периллы / Ножку дивную продень!»). Створений образ іспанки увиразнюється словом-деталлю, що додає до портрету особливої образності та надає йому виразного етнічного забарвлення: мантилья (покривало з мережива чи шовку для накривання голови й плечей у іспанок). Заклик ліричного героя «...Сквозь чугунные периллы / Ножку дивную продень!» конкретизує й вимальовує створений портрет («ножка дивная»). Цікавий контрастний ефект у «нічному» контексті викликають слова «...И явись как яркий день!». Другий повтор першої строфи («Ночной зефир / Струит эфир. / Шумит, / Бежит / Гвадалквивир») розширює візуальну картину. До речі, повтор цих рядків не лише увиразнює живописну складову поезії, але й створює її музичний малюнок.

Версія П. Тичини музично-живописної поезії О. Пушкіна [4: 20] є досить адекватною, та в деяких місцях Тичина-перекладач додає нових відтінків у процесі тлумачення вірша.

Порівняймо: у О. Пушкіна в рядку «Вот взошла луна золотая...» словом «взошла» підкреслюється процес сходження й поява місяця, в інтерпретації П. Тичини констатується факт: «Ось і місяць, злотом сяє...». В оригіналі звуки гітари «доходять» до читача поступово, поет змушує читача прислухатися («...Тише... чу... гитары звон...»), у перекладі «інтрига» втрачається («... Чути десь гітари тон...»). У російського поета «испанка молодая / Оперлася на балкон», в українського тлумача – «Мрійно вийшла на балкон». До того ж портрет іспанки більш конкретизовано в українському перекладі. Придивімося: «Скинъ мантилью, ангел милый, / И явись как яркий день!» – «Скинъ мантилью, янгол милий, / І явись, як день, як юнь!». Живописна деталь «яркий день», яка, на нашу думку, створює «очуднений» контраст у перекладі зникає, натомість набуваючи нової образності «як день, як юнь!»: слово «юнь» ще раз підкреслює молодість і красу іспанки.

Поезія «Зимний вечер» [1: 362 – 363] вражає зорово-звуковими враженнями. Назва вірша одразу працює на пробудження читачької уяви – перед читачем виникає картина одного зимового вечора, яка конкретизується з перших поетичних рядків: «Буря мглою небо кроет, / Вихри снежные крутя...». Зорова візія офарбовується в білі (саме такими є «вихри снежные»), сірі (саме таким є колір неба під час снігопаду), і темні (саме таке враження надає «мгла») тони. Загальна сіра картина увиразнюється способом уведення асоціативно звукових образів: «...То, как зверь, она завоет, / То заплачет, как дитя, / То по кровле обветшалой / Вдруг соломой зашумит, / То, как путник запоздалый, / К нам в окошко застучит». Звернімо увагу, звук є динамічним, простежуємо рух від форте («завоет», «заплачет») до мецо-піано («зашумит», «застучит»). Тим часом зорова картина через звукові образи поступово звужується, неначе камера поступово наближується зверху (від неба) до конкретного місця внизу (до хати). Пригляньмося: від ширших просторових зорових вражень і більш голосних на звуковому рівні: «...То, как зверь, она завоет, / То заплачет, как дитя...» – до вузких і менш високих: «...То по кровле обветшалой / Вдруг соломой зашумит, / То, как путник запоздалый, / К нам в окошко застучит». І далі перед читачем постає інша візія – хати, така ж сіра й темна, як і попередня: «...Наша ветхая лачужка / И печальна и темна». Портретною замальовкою характеризуються наступні рядки: «...Что же ты, моя старушка, / Приумолкла у окна? / Или бури завываньем / Ты мой друг, утомлена, / Или дремлешь под жужжаньем / Своего веретена». Чіткий образ сумної «старушки», що сидить біля вікна і плете на веретені. «Позакадровий» голос, який раптово набуває образності, змінює ракурс побаченої картини: читач «переноситься» в хату («...Выпьем, добрая подружка / Бедной юности моей, / Выпьем с горя; где же кружка? / Сердцу будет веселей»). У сумний малюнок несподівано вводиться образ пісні, неначе художник висвітлює темні тони: «...Спой мне песню, как синица / Тихо за морем жила; / Спой мне песню, как девица / За водой поутру шла». На суб'єктивному асоціативному рівні образом «пісні» вводиться весела музика. І в кінці вірша органічно переплітаються й поєднуються зорова картина зі звуковими враженнями, сумні тони з веселими, методом повторення рядків («... Буря мглою небо кроет, / Вихри снежные крутя; / То, как зверь, она завоет, / То заплачет, как дитя. / Выпьем, добрая подружка / Бедной юности моей, / Выпьем с горя; где же кружка? / Сердцу будет веселей»), що створює ефект особливої музичності.

Перекладаючи цей вірш [4: 21], П. Тичина зберігає й точно передає зорово-звукові враження. Проте можемо простежити за деталями, які в перекладі набули дещо іншої виразності. Так певні відхилення бачимо з перших рядків: «Буря небо крие млою, / Вихрить снігом де хотя...». Словами «де хотя» візуальна картина розширюється в просторовому плані, по відношенню до оригіналу (нагадаймо: «Буря мглою небо кроет, / Вихри снежные крутя...»). Звукове забарвлення наступних рядків вірша в перекладі більш виразні за рахунок прийомом алітерації та асонансу, які вдало використав поет для передачі звукових ефектів від зимової бурі: «То завие звіриною, / То заплаче, як дитя, / То у дах – соломокрилим / Шурхом шурхає одно, / То дорожнім запізнїлим / Враз заграмає в вікно». Та поряд із цим втрачене ледве помітне стихання звуків, які відзначили в оригіналі. Точно передано звуки на рівні форте («завоет» – «завие», «заплачет» – «заплаче»), проте звуки на рівні мецо-піано в першотворі доповнюють ряд на рівні форте в перекладі («зашумит» – «шурхом шурхає», «застучит» – «враз заграмає»). Звукові незбіги спостерігаємо і в такому епізоді: «...Чи то

буря, що гуляє, / Клонить на дрімоти ці? / Чи хурчання, що кружляє, / Веретениться в руці». У перших двох рядках наведеного уривку втрачаємо звукове враження оригіналу: «...Или бури завываньем / Ты мой друг, утомлена...» – «...Чи то буря, що гуляє, / Клонить на дрімоти ці?», проте в наступних рядках перекладач посилює звуковий ефект, наповнюючи простір «хурчанням, що кружляє», неначе оточуючи читача специфічним враженням: «...Или дремлешь под жужжаньем / Своего веретена...» – «...Чи хурчання, що кружляє, / Веретениться в руці». Також варто звернути увагу на образ пісні: «...Заспівай же з горя, горя, / Як синиця десь жила; / Як дівчина, ясна зоря, / По водицю вранці йшла». Як бачимо, особливого мелодійного ефекту, та додаткового посилення сумних тонів є «луноподібний» повтор слів «з горя, горя». Знайдений варіант інтерпретатора «Як синиця десь жила» на слова «...Спой мне песню, как синица / Тихо за морем жила...» втрачають враження загадковості, що навіюються словами «за морем», які замінені на нейтральне «десь». До того ж подібна вказівка («за морем») на асоціативному рівні викликає контрастні співставлення: зима – літо, холод – тепло, спів синиці – завивання бурі, щастя – горе тощо. До того ж образ дівчини в перекладі набуває більшої виразності, ніж в оригіналі, порівняймо: «...Спой мне песню, как девица / За водой поутру шла» – «...Як дівчина, ясна зоря, / По водицю вранці йшла». Уточнення «ясна зоря» надає додаткової характеристики образу, розкриває позитивне ставлення ліричного героя.

Живописною образністю й музичною насиченістю вражає вірш «Обвал» [1: 457]. Безпосередньо назва вірша у читача викликає яскраву гірську візію, яка, зрозуміло, буде залежати від асоціативного фонду реципієнта. Ця картина поступово буде уточнюватися й конкретизуватися протягом сприймання поезії. Зокрема перші рядки вірша органічно поєднують зорові й звукові враження. Зосередимось: «Дробясь о мрачные скалы, / Шумят и пенятся валы, / И надо мной кричат орлы, / И ропщет бор, / И блещут средь волнистой мглы / Вершины гор». Так в уяві читача постає яскрава панорама: навколо «мрачные скалы», поруч «валы», що піняться, зверху «орлы», візуально образ яких увиразнюється на тлі неба, «бор», удаліні блищать і вгадуються «вершины гор» на тлі «волнистой мглы». Ця виразна живописна картина наповнена музикою природи: «Шумят и пенятся валы, / И надо мной кричат орлы, / И ропщет бор...». Чітка зорова візія, наповнена звуковими ефектами, постає і в наступних рядках: «...Оттоль сорвался раз обвал, / И с тяжким грохотом упал, / И всю теснину между скал / Загородил, / И Терек могучий вал / Остановил». Топос панорамного виду конкретизується образом Тереку, що у свою чергу породжує низку живописних картин Кавказу, Кавказьких гір, кавказької річки, які будуть залежати від індивідуального досвіду читача. І раптом звуковий арсенал вражень зупиняється на тлі мальовничого опису: «Вдруг, истошась и присмерев, / О Терек, ты прервал свой рев; / Но задних волн упорный гнев / Прошиб снега... / Ты затопил, освиrepев, / Свои берега». Словом «снега» картина продовжує уточнюватися, таким чином замальовуючи вже витворену уявою картину в білі тони (зокрема той самий «бор», «скалы», «валы», «вершины гор» тощо). І знов живописний образ набуває звукових ефектів: «И долго прорванный обвал / Неталой грудью лежал, / И Терек злой под ним бежал (поєднання слів «Терек... бежал» викликає в уяві неповторний шум гірської річки. – М. Ф.) / И пылью вод / И шумной пеной орошал / Ледяной свод». І в кінці сформована візія наповнюється короткими ескізними замальовками: «И путь по нем широкий шел: / И конь скакал, и влекся вол, / И своего верблюда вел / Степной купец...», що раптом наповнюється подувом холодного вітру, який, як відомо, по-особливому «співає» в горах: «...Где ныне мчится лишь Эол (у грецькій міфології Еол – володар вітрів. – М. Ф.), / Небес жилец».

П. Тичина у своєму перекладі [4: 22] йде «за автором», проте хотілося б особливу увагу звернути на початок вірша: «Здробляючись об скелі злі, / У піну лави, в шум пішли, / І надо мною в крик орли, / І гай в роздор, / І блищать серед хвиль імлі / Гей гори-гор». Одна деталь – і картина наповнюється новими зорово-звуковими характеристиками по відношенню до першотвору: «...Гей гори-гор». Словом-вигуком «гей» картина значно розширюється в просторовому плані в порівнянні з більш нейтральним оригіналом (нагадаймо: «...И блещут средь волнистой мглы / Вершины гор»). Підкреслимо, що в уяві «грає» луна, починаючи від протяжного «гей» і закінчуючи «луноподібним» «гори-гор».

Можна відзначити й деякі нюанси в перекладі, які надають додаткової характеристики, скажімо, у таких місцях, як «...И долго прорванный обвал / Неталой грудю лежал...» – «...І довго прорваний обвал / Лежав, як брила, як метал...» чи «...И своего верблюда вел / Степной купец...» – «...Верблюда вів *багат-негол* / Степной купець...».

Живописно-музичні ефекти зацікавлюють в поезії «Бесь» [1: 475 – 476] та їхньої інтерпретації «Біси» [4: 23 – 24]. Зокрема, проаналізуємо окремі деталі. Так перші рядки вірша-оригіналу відкривають мальовничу картину: «Мчатся тучи, вьются тучи; / Невидимкою луна / Освещает снег летучий; / Мутно небо, ночь мутна». У перекладі живописний характер вповні передано, проте привертають увагу певні образотворчі нюанси: «Місяць в ніч прогляне тьмяно; / Хмара мчить, та туча мчить – / Сніг летючий колив'яно / Коливаючись мовчить». Так у цих рядках тексту-тлумачення акцентовано на рухові хмар, повтором слова «мчить» («...Хмара *мчить*, та туча *мчить*...»), коли в оригіналі такого підкреслення не виділяємо («...*Мчатся* тучи, *вьются* тучи...»). У свою чергу образ снігу поданий дещо по-різному: місячне «освітлення» («...Невидимкою луна / Освещает снег летучий...»), що грає з кольорами й відтінками, замінюється звуковим образом – тишею («...Сніг летючий колив'яно / Коливаючись *мовчить*»). Поетове підкреслення тьмяності способом повтору слова «мутно» («...Мутно небо, ночь мутна...»), що неначе затирає контури живописних образів, не виділено в перекладі («...Місяць в ніч прогляне тьмяно...»). Далі зорова візія твору-оригіналу наповнюється звуковим, музичним враженням: «...Еду, еду в чистом поле; / Колокольчик дин-дин-дин... / Страшно, страшно поневоле / Средь неведомых равнин». Цей аспект передано в інтерпретації з певними відхиленнями: «...Їду, їду в чистім полі; / Дзвоник дін, та дзвоник дін... / Страшно, страшно мимоволі / Від завихрених гудін». Тож звуковий ефект від дзвону втрачає першоджерельної протяжності: «...Колокольчик *дин-дин-дин*...» – «...Дзвоник дін, та дзвоник дін...». Поряд із цим у перекладі з'являються нові слухові відтінки (порівняймо: «...Страшно, страшно поневоле / Средь неведомых равнин» – «...Страшно, страшно мимоволі / Від *завихрених гудін*»), де словами «завихрені гудіння» в уяві пробуджується відповідний «очуднений» синестезійний образ. Цікаве тлумачення такого поетичного рядка оригіналу «...Колокольчик вдруг умолк...» – «Дзвоник раптом дін! і змовк...». Як бачимо, поруч із передачею раптової тиші в першотворі, у перекладі значно увиразнено цей момент за рахунок синтаксичного оформлення рядка й використання звуконаслідувального слова («*дін!* і змовк...»). В образному музично-живописному контексті привертають увагу такі рядки: «...Бесконечны, безобразны, / В мутной месяца игре / Закружились бесы разны, / Будто листья в ноябре... / Сколько их! куда их гонят? / Что так жалобно поют? Домового ли хоронят, / Ведьму ль замуж выдают?» – «...Без числа, горбаті, лисі, / Під промісячевий рев / Закружляли всякі біси, / Як в листопаді з дерев... / Скільки їх? Жене безсилля? / Пісня жалібна ж яка! / Чи то відміне весілля, / Похорон домовика?». Відзначимо, що «безобразные» біси в перекладі «горбаті, лисі», візуальна «мутная месяца игра» замінюється звуковим «промісячним ревом», а зацікавлення темою пісні («...Что так жалобно поют?») переходить у сильне враження від неї («...Пісня жалібна ж яка!»).

Вищезазначені музично-живописні неточності в проаналізованих віршах («Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси») можна пояснити прагненням П. Тичини передати ритмомелодіку поетичних рядків, форму твору О. Пушкіна, при цьому зміст й естетичне враження вповні розкрито й навіяно.

Таким чином, П. Тичина збагатив скарбницю перекладів творів О. Пушкіна, зумівши передати синтетичний характер слова російського поета. Причиною того, що український поет-тлумач є надзвичайно близьким до декодування іномистецьких ефектів у поезіях російського лірика, є ідентичне відчуття слова, що поєднує в собі живопис і музику. Переклади П. Тичини синтетичних образів О. Пушкіна, зокрема в творах «Нічний зефір», «Зимовий вечір», «Обвал», «Біси», є досить адекватними, хоча й наявні певні неточності, які пов'язані з прагненням сугестувати ритмомелодіку твору-оригіналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пушкин А. С. Сочинения : в 3 т. / А. С. Пушкин. – М. : Худож. лит., 1985–1987. Т. 1 : Стихотворения ; Сказки ; Руслан и Людмила : Поэма. – 1985. – 734, [2] с.

-
2. Рильський М. Проблеми художнього перекладу / М. Рильський // Рильський М. Мистецтво перекладу : Ст., виступи, нотатки. / М. Рильський. – К. : Рад. письменник, 1975. – С. 25–92.
  3. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 1 : Поезії 1906–1934. – 1983. – 734, [2] с.
  4. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 5. Кн. I : Переклади. – 1986. – 590, [2] с. : іл.
  5. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 8. Кн. 1 : Статті, рецензії, доповіді, виступи. – 1986. – 491, [4] с.
  6. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 10 : Статті, рецензії, доповіді, виступи : 1960–1967. – 1987. – 581, [3] с. : іл.
  7. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 11 : Щоденникові і літературно-мистецькі записи. Підготовчі матеріали. – 1988. – 549, [3] с. : іл.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Фока – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: синтез мистецтв у літературі, творчість П. Тичини.